

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE U BIH

SAŽETAK: Svetska ekonomska kriza, koja se prvo pojavila u SAD-u, proširila se na ostatak sveta, pa nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu. Globalna ekonomska kriza manifestuje se kroz pad ekonomske aktivnosti, nelikvidnost realnog sektora, probleme finansiranja tekućeg prihoda, rasta i razvoja kompanija, depresiju potrošnje građanja i agregatne potrošnje, kao i veliki porast nezaposlenosti. Uticaj svetske ekonomske krize na razvijene zemlje „zapadnog sveta“ i posledice koje je ostavila na njih i koje i dalje ostavlja, realno gledajući, ne mogu se porediti sa posledicama koje je ostavila na privredu i celokupan ambijent u BiH. Različiti oblici krize i njenog različitog intenziteta ovde su prisutni godinama.

KLJUČNE REČI: Bosna i Hercegovina, ekonomska kriza, nezaposlenost, siromaštvo, stagnacija, mere za izlazak iz krize.

Kad se kaže da se u BiH građani nalaze u teškoj ekonomskoj situaciji, ništa novo nije se reklo, jer BiH godinama unazad, pre svetske krize stagnira u ekonomskom razvoju. Naravno, na to utiče ekonomska situacija koja je vladala u BiH i pre udara svetske krize, kao i neadekvatno reagovanje vlasti, poslovnih zajednica, sindikata, udruženja građanja, na način kako takve i slične grupacije i zajednice reaguju u drugim razvijenim zemljama.

Stanovništvo je ovde naviknuto na težak život, neizvesnost, na nizak standard, na izolovanost, na političku nestabilnost, na loš kvalitet javnih usluga, na lošu infrastrukturu, na korupciju, neefikasnost pravne države, kršenje prava, ograničavanje sloboda, gubitak imovine, gubitak posla. Pod dugogodišnjim dejstvom tih faktora, motivacija običnih ljudi bitno je modifikovana u odnosu na motivaciju ljudi u razvijenim zapadnim zemljama koje je zahvatila recesija. [2]

Zbog toga, ovde su i reakcije na širenje krize slabijeg intenziteta. Slabiji intenzitet reagovanja na manifestacije krize pokazuju i građani i institucije. Kriza je u BiH postala ambijent u kome se živi, ambijent koji kreira pogled na svet, na reforme, na budućnost. Nažalost, izneverena očekivanja, političke obmane, nesankcionisani kriminal, uništavanje sistema vrednosti, bedan materijalni i duhovni život svakodnevno u ovoj zemlji ubijaju nadu u bolju budućnost. Iako je u posleratnom periodu BiH ostvarila značajan napredak u svim oblastima, ona je ipak bliže oceni o stanju kontinuirane opšte krize i izložena je snažnom riziku pogoršanja stanja pod uticajem globalne finansijske, ekonomske i socijalne krize. [4]

Opšta kriza u BiH ima više uzroka, od kojih ćemo pomenuti neke, možda najbitnije i nešto reći o njima. Tu pre svega mislimo na političku nestabilnost, odsustvo pravne države, loše stanje ekonomije i visok stepen siromaštva.

U čitavom posleratnom periodu BiH je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti. Proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško je funkcionisao. Efikasnost uspostavljenih institucija je niska. Temeljna pitanja ustrojstva BiH često se dovode u pitanje, demokratske institucije su prilično krhke, nacionalna homogenizacija je daleko snažnija od građanske, OHR je najmoćnija politička, zakonodavna i procedure zaduživanja su takođe često komplikovanije. [3]

* ivic.mladen@gmail.com

Bez snažne pravne države nema uspostavljanja sistema vrednosti, nema pravne sigurnosti poslovanja, nema moralnosti u međuljudskim odnosima, nema zaštite imovine, nema ostvarivanja sloboda... Tokom rata, a delom i posle rata, pravna država je doživela najveće uništenje u BiH. Očito je da vlasti, pre svega zbog vlastitih interesa, nisu želele pravnu državu, jer ih u njenom uspostavljanju niko nije ograničavao. Čak ni entitetsko uređenje nije prepreka tome. Zbog neefikasnosti pravne države u široj javnosti prisutna je predstava o BiH kao zemlji korupcije, kriminala, sive ekonomije, nezaštićenih ekonomskih sloboda, kršenja ljudskih prava, ograničavanja slobode medija.

Ekonomija BiH je opterećena ozbiljnim strukturnim problemima u privredi, odsustvom strategije i politike korišćenja resursa, što se direktno manifestuje u stvaranju malog društvenog proizvoda, vrlo niskoj efikasnosti upotrebe resursa i neekonomskom valorizovanju doprinosa resursa stvaranju društvenog proizvoda. Neto cena rada je niska, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa na platu veštački dignuta na viši nivo u odnosu na ponudu i tražnju rada na tržištu. Nezaposlenost je velika.

Iako je siromaštvo jedno od socijalno, ekonomski i politički najtežih obeležja BiH, ne vrše se sistematična istraživanja siromaštva. Gotovo trećina stanovništva BiH je siromašna, ili je na ivici siromaštva.

Od tri glavne karakteristike krize – pada cena imovine, pada zaposlenosti i proizvodnje, i pad realne vrednosti javnog duga – za BiH, zbog dosadašnje depresijacije tržišta rada i političke osetljivosti problema nezaposlenosti, najpogubnije može biti upravo gubljenje radnih mesta, odnosno opstajanje problema masovne dugoročne nezaposlenosti. [3] Krizom uslovljeno gubljenje radnih mesta i dotadašnje postojanje neravnoteže odnosno neusklađenosti ili nespojivosti između tražnje i ponude rada ukazuju, zapravo, na najtežu konsekvencu globalne krize u Bosni i Hercegovini – uporedno delovanje dva krajnje negativna uzroka nezaposlenosti – strukturalnog i cikličnog.

Gotovo da nije potrebno obrazlagati da dugoročni karakter dosadašnje strukturalne nezaposlenosti u BiH i kratkoročne ciklične nezaposlenosti, podrazumeva veliki trošak za nezaposlene i značajan gubitak potencijalnog outputa na nivou makroekonomije. Neravnoteža na tržištu rada koja proizilazi iz promena u poslovnim ciklusima, kakva je na sceni u BiH od zadnjeg kvartala 2008. godine, trebala bi biti privremenog (cikličnog) karaktera, no promene u veličini nezaposlenih i slobodnih radnih mjesta koje potiču iz trenutnog stanja u okruženju mogu postati postojane. Takva situacija može biti verovatnija ukoliko proces prilagođavanja na tržištu rada postane duži.

U situaciji nefleksibilnog prilagođavanja, moguće je da se nezaposlenost ne vrati na svoj početni nivo u vreme ekspanzije, već da bude zadržana na nivou iz perioda recesije (fenomen histereze).

U bankarskom, odnosno finansijskom sektoru BiH nije došlo do inicijalnih gubitaka, a desili su se u finansijskom sektoru razvijenih zemalja. Odnosno, ne samo da učesnici na finansijskom tržištu kod nas nisu učestvovali u poslovima sa finansijskim instrumentima sličnim onima koji su bili okidač krize u razvijenim zemljama, već je samo tržište kapitala nedovoljno razvijeno tako da ono nema odlučujući uticaj na kretanje u realnom sektoru.

U isto vreme, makroekonomsku poziciju BiH, pre izbijanja krize, u dužem periodu, karakteriše izraziti deficit u računu tekućih plaćanja koji osnovne korene vuče iz deficita u spoljnoj trgovini. Ova okolnost ukazuje na tri osnovne činjenice: [4]

- potrošnja u BiH je značajno veća od proizvodnje pri čemu se višak potrošnje finansira iz inostranih izvora (strana ulaganja, krediti, doznake građana itd.),
- prevelika potrošnja je u sprezi sa pregrejanom tražnjom, odnosno u krajnjoj instanci sa viškom likvidnosti na tržištu, i
- visok rast BDP-a poslednjih godina je u tesnoj vezi sa visokom tražnjom koju stvaraju sredstva koja pristižu iz inostranstva, tako i sredstva iz lokalnih izvora.

Imajući u vidu navedeno, sledi da se početak ekonomske krize odvija u različitim okolnostima kada se radi o razvijenim zemljama u odnosu na okolnosti u BiH. Pri tome, u razvijenim zemljama početak krize ispoljavao se kroz smanjenu likvidnost tržišta, dok se u BiH početak krize odvijao u uslovima pregrejane tražnje.

Bez obzira što finansijsko tržište BiH nije pretrpelo gubitke zbog neadekvatnih garancija plasmana, došlo je do prelevanja negativnih efekata finansijske i ekonomske krize na privredu BiH. Najveći problem i makroekonomski rizik BiH, je već pomenuti deficit računa tekućih plaćanja. To je i ujedno najosetljivija karika preko koje se dešavaju prvi efekti prelevanja krize na naše tržište.

Kao posledica nelikvidnosti razvijenih tržišta već je manji iznos sredstava na raspolaganju za priliv u BiH. Prvo je smanjen priliv kreditnih sredstava koja se usmeravaju preko banaka koje imaju svoje osnivače u razvijenim zemljama. Jasno je već sada da su strane direktne investicije smanjene, usporene, uz veći oprez stranih investitora pri donošenju odluka o ulaganju sredstava.

Smanjeni priliv inostranih sredstava po navedenim osnovama će otvoriti pitanje izvora finansiranja deficita računa tekućih plaćanja.

Kao posledica, doći će do jačih pritisaka na devizne rezerve, a u krajnjoj liniji uticati će na smanjenje tekuće potrošnje. Smanjene potrošnje (tražnje) u kombinaciji sa generalnim smanjenjem tražnje u inostranstvu direktno utiče na proizvodnju, odnosno na rast privrede BiH. Istovremeno, pojača će se pritisci stranih proizvođača koji će želiti da svoje proizvode plasiraju na naše tržište, a što će se događati u kombinaciji sa otežanim plasmanom naših proizvoda u inostranstvo (primer izvoza mleka u Hrvatsku). Na ovaj način će konkurentna sposobnost BiH privrede u većoj meri nego do sada biti stavljena na probu.

Posledice svih prethodno navedenih kretanja dovešće do usporavanja, ili zaustavljanja rasta privrede sa odgovarajućim uticajem na zaposlenost, životni standard i generalno na celokupan život. Očekivani efekti ekonomske krize mogu biti umanjeni po različitim osnovama. Pre svega mere za povećanje likvidnosti u razvijenim zemljama kao odgovor na krizu imat će povoljno dejstvo i na našu ekonomiju jer se time istovremeno kreiraju i sredstva koja će biti raspoloživa za plasman na naše tržište. [1]

Takođe, pitanje povećanja konkurentnosti će biti postavljeno ne samo pred našu privredu već i privrede svih zemalja u okruženju. Nije teško pretpostaviti da na kratak rok, naša privreda ima mnogo veće mogućnosti da se pokaže konkurentnom u okruženju nego na širem ekonomskom tržištu. Ovim se otvara i pitanje sektora koji će biti pod najvećim udarom, a evidentno da

su svi sektori osetili udare, ali najveće posledice se osećaju u metalnoj industriji i građevinarstvu.

Mere fiskalne i monetarne politike za izlazak iz krize u BiH

Glavni pravac promena u BiH u cilju ublažavanja posledica krize ogleda se u domenu javnih finansija i to na smanjenje budžetskog deficita, stabilizovanje javnog duga kao segmenta primene efikasne fiskalne politike. [4] S obzirom da smo na početku ovog procesa, može se očekivati smanjenje javne potrošnje i fiskalnih opterećenja koja su glavna smetnja jačanju konkurentne sposobnosti BiH privrede. Visok nivo produkovanih socijalnih prava nije u korelaciji sa nivoom dohotka i predstavlja glavnu smetnju u sprovođenju stabilizacione funkcije fiskalne politike. Fiskalna politika u BiH je klasična, redistribucijska, i ne obezbeđuje dovoljno sredstava za investicije u privatnom i javnom sektoru privrede.

Pravci delovanja i mere za izlazak iz krize su sledeći: [3]

– Osnovni pravac u cilju ublažavanja posledica krize u BiH, ogleda se u domenu javnih finansija i to na smanjenje budžetskog deficita i stabilizovanje javnog duga, kao i smanjenje javne potrošnje i fiskalnih (poreskih) opterećenja koja su glavna smetnja jačanju konkurentne sposobnosti BiH privrede.

– Za BiH je prihvatljiv sistem valutnog odbora sa razvojem tržišta kapitala i to kroz jedan fleksibilniji mehanizam upotrebe obaveznih rezervi Centralne banke kroz emisiju vrednosnih papira u funkciji primene instrumentarija selektivne kreditne politike, i obaranja kamatne stope kroz ponudu novca razvojem finasijskog tržišta. Visok stepen likvidnosti nije pogodan sa stanovišta finansiranja realnog sektora, pre svega privrede kao nosioca poslovne aktivnosti i građana kao nosioca potrošnje. Jedno bez drugog ne funkcioniše te je nužno prisustvo javnog sektora privrede u delu funkcija države u kapitalnom budžetu kroz investiranje u privrednu i komunalnu infrastrukturu.

– Valutni odbor ima izražene nedostatke u smislu nemogućnosti fleksibilnije monetarne politike kako bi se uticalo na određene pozitivne pomake, zatim pokazuje izraženu zavisnost od monetarne politike Centralne banke za čiju valutu je vezan, te je posebno izražen problem realnosti kursa i teško je upravljati asimetričnom makroekonomijom. Taj problem je kod nas posebno izražen u uslovima nepovoljnog trgovinskog i platnog bilansa.

– Selektivnost monetarno-kreditne politike mora biti u korelaciji sa fiskalnom politikom u delu javnih prihoda i javnih rashoda.

– U realnom sektoru ekonomije Vlada mora potaknuti sektor poljoprivrede kako bi preko istog ublažila socijalni pritisak i pomogla stanovništvu da proizvede robe za tržište koje jedino može biti zamena za robe iz uvoza. Aktivirati robne rezerve i otkup svih tržišnih poljoprivrednih proizvoda uz subvenciju.

– Treba da se pomogne malim i srednjim preduzećima da održe postojeću zaposlenost, odnosno da ostanu na tržištu, kako bi u povoljnijim uslovima i prilikama mogli održati i povećati konkurentnu sposobnost.

– Mora se pružiti pomoć građevinarstvu i to u svim segmentima. Vlade bi trebale doneti programe izgradnje i popravke škola i ustanova obrazovanja, program izgradnje komunalne

infrastrukture, program izgradnje saobraćajnica, program održavanja vodotoka, šuma, zemljišta i privođenja istog nameri.

– Smanjenje javnog duga u odnosu na bruto domaći proizvod. S toga BiH mora planirati ekonomsku politiku na stopi rasta društvenog proizvoda iznad 10 % što pretpostavlja niz reformi koji zadiru u institucionalna i zakonodavna rešenja na nivou države. U takvim uslovima opravdano je ino zaduženje uz smanjenje unutrašnjih dugova. Sa aspekta spoljnog javnog duga, BiH je umereno zadužena zemlja, ali ono što je čini prezaduženom je veličina unutrašnjeg duga, koji ugrožava makroekonomsku stabilnost zemlje. Zbog toga bez kvalitetne procene unutrašnjeg duga i izgradnje sistema upravljanja dugom nema ni ispunjenja uslova za nova kreditna zaduženja na finansijskom tržištu.

– Primena Zakona o utvrđivanju i načinu izmirivanja unutrašnjeg duga u BiH predstavlja preduslov da se uspostavi sistem upravljanja budžetima sa stanovišta likvidnosti i javnog duga. Pored informacija o zaduženosti budžeta i budžetskih fondova bilo bi potrebno uključiti i zaduživanje javnih preduzeća i nefinansijskih institucija u vlasništvu države.

Teško je proceniti da li postoji volja da se definiše strategija sektorskih politika u BiH: energetska sektor, poljoprivreda ili definisanje socijalnog sektora: zdravstvo, penzioni sistem, zapošljavanje. Zbog toga se kao zaključak nameće da finansijska i ekonomska kriza u BiH ima i prednost koja se ogleda u spoznaji da moramo imati jedinstven pristup uređenju države u svim njenim segmentima delovanja i njene integracije, odnosno jedinstven ekonomski prostor. Strategija vlasti mora biti na „krupnim“ pitanjima ekonomskih izazova koji mogu doprineti da izađemo iz siromaštva, odnosno da ne „propadnemo“ na samo dno. Na žalost, ovu sudbinu deli čitav narod, osim malog broja elite koja je uzurpirala političku i ekonomsku moć. Ogromna ekonomska kriza poljuljala je temelje društva i principe na kojima isto postoji. Sigurnost postaje dominantni princip organizacije društva. Definisanje kolektivnog interesa u BiH postaje primarno, zbog toga nosioci vlasti u BiH će se morati susresti sa istinom da se svet udružuje. Promena ukupne svesti i nužnost postojanja države sa politikama koje odgovaraju svim narodima u Bosni i Hercegovini. Ono što bi trebalo da brine građane je nepostojanje makroekonomske politike na nivou države BiH i nepostojanje jedinstvenih zakona i sistema regulacije finansijskog sistema u BiH. Dok se ne izgradi valjani makroekonomski okvir države, građani BiH će biti u stalnom strahu od siromaštva i niskih dohodaka. Kriza u svetu u uslovima BiH će se produbiti na krizu siromaštva koja je prateća pojava organizacije savremenog kapitalizma. BiH je stalno u krizi koja se produbljuje političkom krizom i koja stalno vodi ekonomskoj krizi.

LITERATURA

- [1] Bulatović, M. (2011). *Ekonomija i demokratija – Držati glavu iznad*. Podgorica.
- [2] Tomaš, R. (2010). *Kriza i siva ekonomija u BiH*. Sarajevo.
- [3] Tomaš, R. (2009). *Svjetska ekonomska kriza kao faktor produbljanja opšte krize u BiH*. Forum Bosna br. 47/09.
- [4] www.academic.ba
- [5] www.wikipedia.org
- [6] www.platinumvest.hr

Mladen Ivić, M. Sc.

THE IMPACT OF ECONOMIC CRISIS IN BiH

Summary

The global economic crisis, which first appeared in the United States, has spread to the rest of the planet, and has not missed Bosnia and Herzegovina. The global economic crisis is manifested through the economic downturn, illiquidity of real sector, financing problems of current income, growth and development, depressed consumer spending and aggregate consumption, as well as a rise in unemployment.

The impact of the global economic crisis in developed countries, „the Western world“ and the consequences of this on them and that still leaves, realistically, cannot be compared with the effects of this on the economy and the overall environment in BiH. Various forms of the crisis and its different intensities are present here for years.

Key words: Bosnia and Herzegovina, the economic crisis, unemployment, poverty, stagnation, measures to ease the crisis.